

Бібрський ОЗЗСШ І-ІІІ ступенів
імені Уляни Кравченко

Леся Баран

Розвиток творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання

Методичні рекомендації

Бібрка - 2021

Баран Л.І. Розвиток творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання. Бібрський ОЗЗСШ І-ІІІ ступенів імені Уляни Кравченко 2021 – 42 ст.

Матеріали посібника, рекомендовані учителем трудового навчання, допоможуть не тільки досягти плідної співпраці, а й стануть у пригоді. Збірка містить опис майстер-класів - створення неперевершеного українського національного сувеніра, вишуканого подарунка для найвибагливіших поціновувачів мистецтва – ляльки-мотанки.

Баран Л. І. – вчитель трудового навчання і технологій Бібрського ОЗЗСШ І-ІІІ ступенів імені Уляни Кравченко, «спеціаліст вищої категорії».

Рецензенти: **Г.М.Островерха**, директор Бібрського ОЗЗСО І-ІІІ ступенів імені Уляни Кравченко
О.Є.Пелікан, відповідальна за методичний супровід предметів естетично-прикладного циклу

Матеріали схвалено на засіданні учителів предметів естетично-прикладного циклу Бібрського методичного центру від 22.02. 2021р. Протокол №3

Схвалено та рекомендовано для практичного використання методичною радою відділу освіти виконавчого комітету Бібрської міської ради від 23.02.2021р. Протокол № 1

Відповідальний за випуск: **К.С.Микитів** – І категорія відділу освіти виконавчого комітету Бібрської міської ради, відповідальна за методичну роботу

Комп'ютерна верстка та макетування: Л.І.Баран

Методичні рекомендації учителю

Сучасний стан суспільства характеризується посиленням уваги до внутрішнього світу та унікальності кожної особистості. У контексті нової, особистісно спрямованої, розвиваючої моделі загальної освіти забезпечення розвитку особистості школяра, його творчих здібностей є головною метою школи як соціального інституту.

Трудове навчання має на меті формування технічно, технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя і активної трудової діяльності і в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства, а й засвоєння нею життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпечення умов для їхнього професійного самовизначення, вироблення в них навичок творчої діяльності, виховання культури праці, здійснення допрофесійної та професійної підготовки.

Проблема розвитку технічної творчості і творчого мислення учнів, як майбутніх працівників виробничої сфери, є досить актуальною проблемою в період необхідності відновлення економіки нашої держави, відродження національної культури та самосвідомості народу.

Сучасні уроки трудового навчання повинні бути засобами розвитку учнів сфери почуттів, естетичного смаку, забезпечувати загальний розвиток людини. Творчість зумовлює всі дії дитини, що робить її оригінальною в усіх життєвих проявах: спілкуванні, іграх, малюнках, праці – там, де вона вносить щось своє. Завдання вчителя трудового навчання – виявити та розвинути творчі здібності школяра в цікавій для них діяльності. Розвинути здібності – це дати дитині ключа, створити умови для виявлення та розквіту її таланту.

У такому багатогранному процесі, як виховання творчої особистості, неабияке значення має формування окремих пізнавальних процесів. Деякі з них (уважність, пам'ять, осмислення) складають когнітивний компонент творчості, інші (наприклад нестандартне мислення, уява) забезпечують креативність особистості. Саме ці якості, за даними психологів, є основою для розвитку продуктивного мислення та творчих здібностей учнів.

Розвиток творчих здібностей учнів на уроках трудового навчання, на мою думку, відкриває нові перспективи для вивчення творчого аспекту діяльності вчителя трудового навчання. Залежність розвитку творчих здібностей учнів від педагогічної творчості вчителя спрямовувала зусилля психологів та педагогів на дослідження цієї проблеми. Вивчаючи творчий рівень роботи педагога, перш за все, потрібно звернути увагу на відповідність рівня творчої діяльності рівню розвитку творчих

можливостей учнів. Так, наприклад, аналізуючи творчу діяльність вчителя при підготовці до занять, на мою думку, в першу чергу необхідно звернути увагу на такі фактори:

- новизну та оригінальність планування занять;
- використання можливостей навчального матеріалу дня розвитку учнів;
- урахування рівня розвитку учнів при виборі та розробці змісту, форм, методів, засобів навчання;
- підбір і виготовлення розвиваючого дидактичного матеріалу та наочності;
- використання при підготовці до занять досягнень психолого-педагогічної науки, передового педагогічного досвіду;
- пошук шляхів для створення творчої атмосфери на заняттях; роботу про прогнозуванню результату заняття;
- урахування своїх індивідуальних особливостей при плануванні навчально - виховного процесу.

Творчий аспект діяльності вчителя трудового навчання щодо реалізації запланованого на заняттях розвитку учнів можна вивчати за такими напрямками:

1. реалізація мети заняття з розвитку потенціальних можливостей учнів;
2. повнота використання змісту навчального матеріалу для розвитку учнів;
3. використання різних форм організації творчої навчальної діяльності учнів;
4. створення атмосфери співтворчості, співробітництва;
5. урахування індивідуальних особливостей розвитку учнів;
6. новизна, оригінальність у проведенні заняття;
7. гнучкість при виконанні запланованого;
8. результативність.

Відаючи належне значенню методів та засобів навчання, слід відзначити, що компетенція вчителя є більш важливим фактором, ніж ті матеріали та спеціальні методи навчання, які він використовує. Саме вчитель створює атмосферу, яка може надихати учня або руйнувати його впевненість у собі; заохочувати або подавляти його інтереси; розвивати або ігнорувати його здібності; розвивати або гальмувати його творчі можливості.

Оцінити ступінь компетентності вчителя трудового навчання можна за такими параметрами:

- визначення раніше невизначених або невикористаних

- можливостей учнів;
- уміння стримуватися від втручання в процес творчої діяльності учнів;
  - надання учню вільного вибору галузі застосування навчальної програми в залежності від особливостей розвитку учня;
  - створення умов для конкретного втілення творчого замислу;
  - надання можливості вносити вклад у загальну роботу класу;
  - заохочення роботи над проблемами, які запропоновані самими учнями;
  - створення творчої атмосфери, керівництво діяльністю дітей без тиску на них;
  - схвалення результатів діяльності учнів, схвалення потягу працювати в різних галузях;
  - підкреслення позитивного значення індивідуальних розбіжностей;
  - поваго до потенційних можливостей невстигаючих;
  - надання допомоги учням, думка яких відмінна від думки інших, і які внаслідок цього мають ускладнення в спілкуванні з однокласниками;
  - створення ситуацій для спілкування сильних і слабких учнів; заохочення до спільної діяльності;
  - використання індивідуальних конкретних інтересів учнів;
  - терпеливе ставлення (хоча б тимчасово) до можливого безладдя на занятті;
  - здатність переконати учнів, що вчитель є їх однодумцем.

Творча особистість відрізняється оригінальністю складу розуму, здатністю постійно ламати звичні рамки нагромадженого досвіду, виявляти проблеми там, де інші їх не бачать, приймати свої, ні від кого незалежні, самостійні рішення.

У сучасній школі, де роль педагога не повинна зводитись до репродуктивного передання знань, педагогічна творчість, без сумніву відіграє важливу роль. Необхідно передусім з'ясувати, що таке педагогічна творчість. У шкільному педагогічному процесі повинні переважати не знання, як готовий продукт, а сам процес їх одержання. У такому процесі педагог демонструє все краще, що у нього є, своє відношення до справи, яка його цікавить і якою він хоче зацікавити інших. Він використовує, насамперед, професійну функцію - створює позитивний емоційний фон для творчого діалогу, як форми взаємодії учень-вчитель. Тому творчий педагогічний процес повністю включає монотонність, нудьгу, пасивність.

Взаємодія учень-вчитель забезпечується здатністю педагога викликати інтерес, свободу думки ні інтелектуальну напругу, добровільний пошук істини самими дітьми. Дня досягнення такої мети вчителю трудового навчання потрібна демократична позиція, досвід організації колективного творчого мислення, висока комунікативна культура, бездоганна техніка стимулювання творчого потенціалу кожної дитини: від співтворчості, через самовизначення в колективному творчому пошуку до самостійної постановки цілей та їх досягнення в умовах вільного вибору засобів.

З метою формування індивідуальних творчих якостей учнів, які розвивають просторове уявлення, зорову пам'ять, логічне мислення, мимовільну увагу та інші психічні процеси, дозволяють одночасно опрацьовувати не тільки розвивальні, а й дидактичні завдання.

Правила організації роботи з розвитку творчих здібностей:

- до роботи слід залучати різною мірою усіх учнів;
- необхідно дбати про психологічну підготовку учнів; корисним є постійне різноманітне стимулювання учнів до активної участі у процесі заняття, надання можливості для самоорганізації тощо;
- продуктивною є робота у малих групах, бо кожен має бути почутий;
- необхідно дотримуватись регламенту та процедури, виявляти терпимість до будь-якої точки зору, уважно вислуховувати всіх учасників, поважаючи думку кожного;
- слід уважно ставитись до учнів під час формування груп, враховувати індивідуальну сумістимість;
- на одному уроці бажано застосовувати 1-2 інтерактивні прийоми роботи;
- під час підготовки запитань учитель повинен продумати різні варіанти можливих відповідей і заздалегідь виробити критерії оцінювання ефективності уроку.

Отже, природа творчого трудового педагогічного процесу передбачає пробудження творчої активності і самостійності дітей, створення враження «незакінченості» думки, наявності «авторської позиції» по відношенню до організації співтворчості і постановки творчої цілі. Існує правило: співтворчість і співдружність учнів та педагога настає тоді, коли останні одержать право вільного вибору, де тільки можливо.

Уроки трудового навчання мають захоплювати учнів, пробуджувати в них інтерес і мотивацію, навчати самостійного мислення та дій. Ефективність і сила впливу на емоції та свідомість учнів залежить від умінь і стилю роботи вчителя.

Майстер клас по створенню ляльки-мотанки

Для створення ляльки-мотанки наші прашури використовували підручний матеріал. Все, що траплялося в домі з текстилю і було не потрібне, йшло в діло: шматки старої сорочки, постелі, старий одяг, який залишився з діда-прадіда, стрічки, намисто або ж сухі квіти, ягоди тощо. Рекомендую усім новачкам поритися у шафі, і вибрати речі, які викинути шкода, а носити не будеш. Гарно підходять дитячі речі (сорочечки чи спіднички), старі скатерті, серветки. Не треба відразу бігти до магазину і тратити гроші на покупку нової тканини, бо це не головне у створенні ляльки-мотанки.

Найголовніше це те, щоб процес виготовлення приносив вам задоволення. Рекомендую також увімкнути спокійну музику. А якщо ви хочете, щоб ваша лялечка була для вас ще й оберегом, не полінуйтеся і знайдіть записи молитов чи богослужінь, які відповідають вашій вірі. Отримаєте грандіозну релаксацію від слухання, споглядання і цікавої роботи.

Отже, починаємо.

1. Викладаємо на столі все, що знадобиться для виготовлення ляльки-мотанки: для голови - шматок м'якої тканини, наприклад у мене (на фото) стара гарусова хустка, підійде пеленка чи рушник, чи стара наволочка; для рук і нижньої спідниці - ситцева тканина, у мене - магазинний рушник під вишивку, підійдуть дитячі платтячка, сорочечки тощо;

Спідниця, фартушок і корсетка (жилетка) - будь-які несипучі тканини, які вам до вподоби; у мене на фото - старе дитяче плаття в червону клітинку, шматок від скатертини і від вовняної хустки.

2. Розстеляємо тканину для голови на столі, складаємо краями до середини. Ширина складеної тканини буде висотою голови ляльки.

3. Далі скручуємо тканину, це і буде основа для голови ляльки-мотанки. До речі, з боків скрутки видно спіраль - символ безкінечності життя.

4. Отриману скрутку тугенько перемотуємо нитками, злегка стягуючи. Чим тугіша буде голова - тим краще намотувати хрест.

5. Для обмотування голови виберіть тканину, яка не просвічується, але і не дуже цупка, тоді голова буде охайною і без складок. У мене на фото тканина біла, але може бути будь-якого світлого кольору.

6. Кладемо скрутку на клаптик посередині, ближче до низу; накриваємо верхнім кутом тканини і, тримаючи скрутку, загортаємо всі складки тканини назад.

7. Передня частина голови повинна бути гладенькою, по-можливості, без складок.

8. Беремо голову у ліву руку, а правою обмотуємо ближче до скрутки – формуємо шию.

9. Далі беремо нитки для намотування хреста. Взагалі, наші прабабусі намотували простий однотонний хрест чорного або червоного кольору. Чорний колір - жіноча енергія, спокій, вода, ніч, Луна (місяць). Червоний - чоловіча енергія, активна, Сонячна, пробивна.

10. Під час намотування сакрального хреста, голову ляльки-мотанки

тримаємо лівою рукою, а намотуємо нитки правою, і тільки за годинниковою стрілкою. Взагалі, будь-які частини ляльки намотуються тільки за годинниковою стрілкою. Обмотуємо ниткою шию ляльки, щоб закріпити нитку. Далі виводимо нитку посередині голови назад.

Обмотуємо голову і повертаємось наперед.

11. Таким чином, ми ніби обмотуємо половину голови. Про кількість витків інформації ніде не знайшла. Сама роблю непарну кількість (7,3,5,тощо).

12. Далі заводимо нитку через задню частину голови на іншу (ліву) частину шиї, і виводимо нитку наперед.

13. Тобто, ми обмотали одну частину голови (справа), а тепер обмотуємо іншу частину (зліва), і не забуваємо мотати тільки за годинниковою стрілкою.

14. Повинно вийти ось так (як на фото). Якщо у вас трішки роз'їхались нитки, чи неоднакова намотка, то це нічого страшного, значить трохи поспішили або хвилювались.

Пам'ятайте, головне у створенні ляльки-мотанки це спокій і радість, така собі спокійна радість. У моєї першої ляльки хрест зовсім худенький, декілька ниточок не дуже гарно натягнутих. Але вона стоїть на чільному місці, під іконами, і міняти її на іншу я не хочу.

15. Тож дихаємо глибоко і продовжуємо. Якщо вас задовольняє вертикальна намотка, обмотуємо нитку декілька разів навколо шиї ляльки, і переходимо до горизонтальної намотки. Виводимо нитку ззаду голови і умовно приміряємо де буде проходити лінія намотування.

У деяких майстрів горизонтальна лінія досить високо, в інших - майже внизу. Мені здається, що принципової різниці немає, робіть, як вам зручніше.

16. Притримуючи нитку великим пальцем правої руки, намотуємо нитки горизонтально за годинниковою стрілкою.

17. Намагайтеся намотувати так, щоб нитки лягали одна біля одної, а не одна на одну. Для новачків підійдуть більш товсті нитки. Хоча, я починала із звичайних швейних ниток, тут головне не квапитись.

18. Коли ви намотали достатню кількість горизонтальних витків, виводимо нитку позад голови, опускаємо її до шиї та закріплюємо (намотуємо 5-7 витків навколо шиї). нитку обриваємо, або обрізаємо.

19. Я вас вітаю з почином. Взагалі, можна залишити і таку заготовку для ляльки. Але, рекомендую всім пройти шлях до кінця.

20. Беремо нитку іншого кольору. Якщо у вас тканина для голови ляльки-мотанки кольорова, можете сміливо брати білу нитку, виходить гарне поєднання. Я взяла червону. Закріплюємо нитку на шиї ляльки (5-7 витків), і виводимо її з **лівої** сторони вертикальної чорної лінії. Намагайтеся класти витки один біля одного. До речі, не бійтеся поправляти роботу, можна нігтиком підсувати нитку.

21. Намотуємо зліва бажану кількість витків, і виводимо нитку позад голови. До речі, кількість витків потрібно рахувати, бо на готовій роботі один-два зайві витки будуть помітні. Рекомендую брати однакову кількість витків, наприклад: тільки сім або тільки п'ять, тоді ви не заплутаєтесь.

22. Коли зліва намотали достатньо, виводимо нитку позаду і переходимо на іншу сторону.

23. Тепер намотуємо з правої частини вертикальної чорної лінії. Після закінчення нитку закріплюємо навколо шиї.

24. Далі, переходимо на горизонтальну лінію. Спочатку намотуємо червону нитку **над** чорною.

25. До речі, деякі майстрині намотують горизонтальний виток **над** центральним кольором. Виглядає цікаво.

26. Потім намотуємо червону нитку під чорною горизонтальною лінією, виводимо нитку позаду голови ляльки і закріплюємо на шиї. 9-11 витків нитку обрізаємо чи обриваємо.

27. Тепер ви можете собою пишатися - у вас в руках справжня українська народна лялька-мотанка із сакральним хрестом. До речі, є багато різних способів намотування хреста. Я вважаю, що кожен спосіб намотування має право на існування, і не можна вважати якийсь один найбільш правильним. Але це тільки моя думка. Я нікого не агітую. Голова ляльки готова.

Тепер будемо її прибирати. Для нижньої спідниці підійде будь-яка тканина. Можна взяти білу і прикрасити її внизу тасьмою.

Беремо відрізок тканини, обгортаємо ляльку, фіксуємо тканину біля шиї (примотуємо ниткою).

28. Для рук можна взяти таку ж тканину чи іншу. Складаємо тканину краями всередину (як для голови), або скочуємо трубочкою, підігнувши край. Фіксуємо ниткою відділяючи долоні ляльки.

29. Примотуємо руки до шиї ззаду тулуба. Примотувати треба навхрест.

30. Далі, одягаємо нашій лялечці спідничку. Довгенький клаптик тканини призбируємо навколо талії ляльки, можна, для зручності, спочатку призібрати спідничку на нитку, а потім примотати до ляльки.

31. Фартушок - невід'ємна частина української ляльки-мотанки. Це ознака господині. Фартушків може бути декілька, наприклад: більший однотонний, а поверху менший кольоровий.

Поряд з лялькою на фото, шматочок тканини для корсетки. Деякі майстри корсетку не роблять, а просто обмотують груди і талію стрічкою, нитками чи тасьмою.

32. Тканину для корсетки складаємо навпіл, розрізаємо посередині до лінії згину і в сторони десь по півсантиметра. Якщо шия товста, бокові розрізи робимо глибші.

33. Одягаємо нашій лялечці корсетку і фіксуємо її поясом. Поясом може бути товстіша нитка, стрічка, сплетена з ниток косичка, тасьма, вузький клапоть тканини тощо.

34. Залишилось пов'язати хустинку.
Можна спочатку пов'язати білу чи
однотонну хусточку, а поверх
кольорову.

35. Лялечка готова

БЕРЕГІНЯ

Отже, нам знадобляться: вата, бинт, ножиці, пензлик, бамбукові палички «для шашликів» (з одним гострим кінцем), двобічна клейова стрічка для килимів (або двобічний скотч), два мотки ниток «ірис» (білого кольору – для усіх намотувань, блакитного – для волосся нашої берегині), посудина з водою, клей ПВА, біла тканина (бажано з одним обробленим краєм), дві атласні стрічки довжиною по 1 м. кожна (одна стрічка – вузька, інша – трохи ширша), широка тасьма або відріз полотна та мереживо (для спідниці), а також книга з твердою палітуркою.

Крок 1. Відриваємо шматочок вати і формуємо з нього невелику кульку розміром із грецький горіх. Закріплюємо її на гострому кінці бамбукової палички.

Крок 2. Відрізаємо приблизно 20 см бинта та огортаємо ним ватяну «голову» ляльки. Біля основи «голови» скручуємо бинт та закріплюємо його ниткою – обмотуємо «шию» декілька разів та зав'язуємо вузлик. Нитка-«сороківка» для таких цілей – затонка, тому я раджу використовувати нитки на кшталт «ірису». Після закріплення нитки відрізаємо зайвий «хвіст» з бинту.

Крок 3. Для того, щоб надати «голові» кращої форми та зробити її трохи твердішою, треба обробити її спеціальним клейовим розчином. Готуємо його з води та клею ПВА. У посудині має бути приблизно однакова кількість води та клею (пропорція 1:1). Беремо пензлик, розмішуємо наш розчин та змазуємо ним «голову» ляльки. Поки поверхня мокра, «ліпимо» з неї гарну гладеньку кульку. Відставляємо роботу у бік і даємо «голові» висохнути. Процес цей дещо тривалий – займає 3-4 години. Тому раджу робити заготовку для ляльки-берегиньки ввечері – щоб клей міг висохнути протягом ночі. А ще краще – виготовити не одну «голову», а декілька, щоб потім можна було «розмахнутися» і зробити декілька ляльок.

Крок 4. Беремо до рук заготовку і виявляємо, що така довга «ніжка» нам не потрібна. Натомість, ляльці бракує ручок. Тому низ палички ми відрізаємо (5-6 см) – змайструємо з цього шматочка руки для нашої берегині. На відстані 1,5-2 см від голови прикладаємо до ляльки «руки» – перпендикулярно до «хребта». Примотуємо «ручки»: спочатку – зліва праворуч нагору, потім – справа ліворуч нагору. Нитка при цьому огортає палички навхрест. Мотанка має міцно примотані «руки», тож її каркас можна вважати готовим. До речі, для простішого виготовлення голови ляльки можна використати грецький горіх. У такому випадку не треба буде чекати декількох годин, аби проклеєний бинт висох і відтак швидше почати насолоджуватися процесом виготовлення ляльки.

Крок 5. Тепер залучаємо до творчого процесу білу натуральну тканину: нею огорнемо «руки» та «голову» ляльки, а також зробимо нижню спідничку. Для того, щоб покрити тканиною «руки» ляльки нашого розміру, знадобиться приблизно 3*12см тканини. Огортаємо нею «руки»-палички та скручуємо тканину, притискаючи її до основи «ручок». Скручену тканину треба закріпити білою ниткою: міцно намотати її навколо «ручок».

Крок 6. Для оздоблення «голови» відрізаємо квадратний клаптик білої тканини розміром приблизно 20*20 см, розрізаємо його по діагоналі та огортаємо цим трикутником голову ляльки. Після того, як «обличчя» буде готове, нам треба закріпити його ниткою. Тому основу голови декілька разів огортаємо ниткою та зав'язуємо вузол.

Крок 7. Настав час вдягнути «плечі» нашої ляльки. Ми зробимо це за допомогою вузьких смужок тієї ж білої тканини. Відрізавши два шматочки полотна (приблизно 2*10 см), загинаємо їх з двох поздовжніх боків – лялька має бути охайною, тож необробленим краєм тут не місце. Підігнувши краї стрічок, огортаємо ними «плечі» ляльки, роблячи таку собі «жилетку». Цей етап роботи також фіксуємо ниткою.

Крок 8. Тепер переходимо до виготовлення нижньої спідниці берегиньки. Відрізаємо шматочок білої тканини розміром 15*20 см та скручуємо його на ширину спіднички. Далі у пригоді стає клейова стрічка: змотавши тканину «рулетом», склеюємо її двобічним скотчем. «Вдягаємо» спідничку на ляльку, пальцями формуємо її «стегна» та закріплюємо їх ниткою.

Крок 9. Завершуємо «обличчя»: на ньому обов'язково має бути солярний символ, тобто, хрест. Ми зробимо його вузесенькою атласною стрічкою (вистачить 60 см, але для впевненості краще взяти 1 м стрічки). За допомогою скотча горизонтально прикріплюємо стрічку посередині обличчя.

На «потилиці» зав'язуємо стрічку у вузлик та ведемо її довший кінчик знову у бік обличчя: цього разу зверху донизу «обличчя» проводимо вертикальну лінію. Огортаємо стрічками «шию» ляльки та ховаємо їхні кінчики «за пазухою» берегині.

Крок 10. Настала черга верхнього одягу. Відрізавши два вузькі шматочки тасьми або спеціально підготованої тканини, робимо з них ще одну «жилетку» для ляльки. Закріплюємо її – декілька разів намотуємо нитку на «талію» та зав'язуємо вузол.

Те саме – з верхньою спідницею: відрізаємо необхідний нам шматочок тканини, огортаємо лялечку та закріплюємо цей крок двобічним скотчем. Після цього варто зробити у спідничці «стегна», втопивши її верхні краї всередину з двох боків.

Крок 11. Вузькою стрічкою, яка залишилася у нас після прикрашання «обличчя» ляльки, завершуємо «жилетку». Для цього огортаємо «плечі» берегиньки двома відрізками стрічки та фіксуємо їх на талії за допомогою нитки. Шматочком полотна та мережива доробляємо спідницю ляльки: огортаємо їх навколо «талії» берегині та фіксуємо скотчем. Після цього беремо товщу атласну стрічку та декілька разів намотуємо її на «талію», утворюючи пасок. Його можна зав'язати у вузол спереду – так вийде більш урочисто.

Крок 12. Завершальний етап – виготовлення зачіски для ляльки. Для пишноволосої красунечки нам знадобиться цілий клубок ниток. Усе, що нам треба зробити – це намотати нитки на книгу. Від її висоти залежить довжина «волосся»: ми взяли величеньку книгу, тож «шевелюра» у нашої берегині буде до п'ят. Після того, як увесь клубок перемістився на книгу, треба обережно розрізати нитки з одного боку. Книга з твердою палітуркою для цього підходить якнайкраще, адже вона має відповідний «ровочок», який ми використовуємо для заглиблення ножиців. Нитки ми розрізаємо лише з одного боку, а з іншого – перев'язуємо «волосся» ниткою того самого кольору. Тепер усю «голову» ляльки, окрім обличчя, нам треба заліпити двобічним скотчем. Коли це зроблено, насаджуємо на липку поверхню «волосся» берегині. Починаємо притискати «волосся» з боків «голови» і поступово переходимо до «потилиці», де також з-під «шевелюри» не повинен виглядати жоден «пробіл». «Волосся» вже «приросло» до нашої ляльки, тому підрівнюємо його ножицями. Ох і гарна наша берегиня!

ТРАВ'ЯНИЦЯ

Ляльки-берегині дуже популярні з давніх часів. Вважається, що вони відганяють злих духів. Така лялечка створювалася нашими бабусями вручну. Тільки ляльки робили без допомоги голки, змотуючи і пов'язуючи клапті тканини. Пропоную майстер-клас, як зшити ляльку Травниця. Виготвлення такого оберега - приємний і неклопіткий процес, з яким впорається навіть дитина

Необхідні матеріали:

шматок тканини білого кольору;
шматок тканини бежевого («насілля») кольору;
нешироке мереживо бежевого кольору (20 см);
клапоть тканини в клітку;
червоні нитки;
жовті нитки;
30 см грубої лляної нитки;
голка;
ножиці;
вата;
трава-оберіг (у прикладі — дубова кора).

Зверніть увагу: ви самі обираєте траву, яку буде тримати у вузликах ваша лялька. Дубова кора, наприклад, — захист від зубного болю. Зіллям також можна набивати і нижню частину ляльки — спідницю, але в майстер-класі для цього використана вата.

Отже, беремо клапоть білої тканини і вирізаємо квадрат зі стороною приблизно 30 см. Звертаємо вузлик, як на

малюнку А (всередину вставляємо трохи вати).

Підгинаємо рукави майбутньої ляльки і змотуємо червоною ниткою.

Тепер робимо ляльці груди. Вирізаємо два квадрати червоної тканини приблизно 15 на 15 см, і пов'язуємо два вузлики.

Останній етап роботи над тільцем ляльки — прив'язуємо груди до тулуба .

Вирізаємо з червоної тканини квадрат із заокругленими кутами. Одна сторона квадрата — приблизно 30 см. Прошиваємо по краю швом «вперед голку». Набиваємо всередину вати (або траву-наповнювач), і підтягуємо нитку. У нас вийде низ ляльчиної спідниці.

Вставляємо тільце ляльки в отвір, як показано на фото, і туго стягуємо нитку.

Пов'язуємо на голову ляльці шматочок мережива — «завитку».

Зав'язуємо хустку з картатої тканини. Зверніть увагу: край хустки краще трохи загнути і підшити, щоб лялечка виглядала акуратно.

КРУПНИЧКА (ЗЕРНЯНКА)

Вам знадобиться:

- цупка тканина 15х15 см (я використовую льон);
- зерно або крупа (пластівці та січка не використовуються) — приблизно півсклянки;
- ситець або інша м'яка тканина на нижню спідничку 16х5 см;
- вузьке мереживо (за бажанням) до нижньої спіднички 16 см;
- тканина на верхню спідничку 15х5;
- два клаптики тканини на ручки 6х6 см кожен;
- клаптик тканини на фартух 5х6 см;
- м'яка тканина на нижню хусточку — трикутник зі сторонами приблизно 16см (можна замість хусточки використати широку тасьму або широку смужку тканини 18-20см довжиною);
- м'яка тканина на верхню хустку — трикутник зі сторонами 28-30 см;
- цупкенькі нитки а також нитки з голкою для шиття

Шиемо мішечок, складаємо квадратик тканини вдвоє і прошиваємо з припуском 0,5 см швом голка вперед

Пропускаємо ниточку таким самим швом на 0,5-1 см від краю

Затягуємо ниточку

Прошиваємо, закріплюємо

Вивертаємо мішечок швами всередину та засипаємо в нього зерно або крупу

Він має бути тугеньким

Зашиваємо мішечок

Мішечок з зерном/крупою готовий і тепер ми маємо його вдягнути (щойно зашита сторона мішечка то буде верх ляльки - голова, стояти зернянка буде на тому боці, що в нас був стягнутий на початку)

По черзі прив'язуємо до нашого мішечка деталі одягу: спочатку нижню спідничку (коли спіднички, фартушок примотуємо до мішечка, вкладаємо їх

догори дригом і лицьовою стороною вниз - потім вони вивертаються)

Вивертаємо

Далі верхню спідничку

Прив'язуємо ручки-рукавчики,
потім фартушок

Вдягаємо верхню хустину

І наша лялечка готова

НЕРОЗЛУЧНИКИ

Для виготовлення ляльки нам знадобиться:

- паличка діаметром 1 см, довжиною 28-30 см,
- біла тканина для обгортки палички шириною 12-14 см, довжиною 40 см,
- клапоть білої (або краще злегка матової тканини) для голови дівчини 20x40 см, для голови хлопця 20x20 см,
- клапоть червоної або кольорової тканини для сорочки дівчиці довжиною 30 см, для хлопця 20 см (ширина обох 14-15 см),
- клапоть для штанів (краще смугастий, але не обов'язково) ширина приблизно 20 см в залежності від щільності тканини, довжина 28-29 см,
- косинки з половини квадрата 20x20 см,
- клапоть, тканини для головного убору хлопця (квадрат 10x10 см),
- схожа за кольором і фактурою тасьма або сплетені з ниток поясочки / стрічечки,
- трохи синтепону,
- фартух для дівчини (краще, коли їх декілька, якийсь «попроситься» сам),
- нитки червоні,
- чобітки (зручно використовувати старі шкіряні рукавички, або зшити з будь-якого матеріалу),
- дві гнучкі пластинки для оформлення згину стопи

Обертаємо паличку білою тканиною, з кінців обв'язуємо червоною ниткою, вузлики оформляємо ззаду.

Клаптик для голови дівчини згортаємо по вертикалі, з'єднуючи краї в середині, потім ще раз, потім складаємо в одну смужку, згинаємо навпіл, в передню половину кладемо синтепон, заправляємо його всередину і позначаємо червоною довгою ниткою шию.

Докладаємо заготовку на РУКУ і оформляємо штани, скочуючи тканину по вертикалі в трубочку, згинаємо навпіл і прикладаємо також на руку, підв'язуємо штани і зверху надягаємо заготівку оформленої голови хлопця (аналогічно з квадрата 20x20), зав'язуємо спереду обережно хрести.

Клаптик червоної тканини для сорочки хлопця складаємо по вертикалі навпіл, робимо невеликий проріз для голови і збільшуємо її ззаду до розміру голови, формуємо рукави.

Аналогічно формуємо сорочку дівчині, але тільки надрізаємо рукави, чи не відрізаючи їх, задню частину сорочки обв'язуємо навколо тіла.

Вибираємо фартух. Вибравши, прив'язуємо тасьмою, заодно прив'язуючи спідницю. Можна зав'язувати спереду поясок. Як бачите, така деталь, як фартух, створює певний характер дівчини, це можна враховувати. Також визначаємося залишити довгі рукави у дівчини або оформити сорочку суцільнокроєну (тоді рукава при формуванні сорочки обрізаємо)

Взуваємо хлопця в чобітки, вставляємо всередину чобітка гнучку платівку (такими часто закріплюють пакети з хлібом). Чобітки можна перев'язати червоною ниткою для святковості.

Клаптик для шапки прикладаємо до голови і облягаючи голову встик ззаду, складаємо і обв'язуємо приготовленою тасьмою.

Підбираємо косинку і зав'язуємо її традиційним способом (перехрещуємо спереду і зав'язуємо ззаду на шиї).

Лялька готова

ДЕСЯТИРУЧКА

Для виготовлення мотанки висотою 27 см вам потрібно:

- прямокутний відрізок білої тканини розміром 25x40 см для голови і тулуба;
- 5 відрізків кольорової тканини розміром 23x12 см для ручок;
- відрізок кольорової тканини розміром 35x17 см для спідниці;
- відріз 8x14 см для фартуха (можна взяти мереживо);
- шматочок синтепону 5x10 см для голівки;
- червоні та білі нитки для змотування ляльки;
- кольорові стрічки для оздоблення мотанки.

Роботу розпочніть з виготовлення ручок. Відріз тканини 23x12 см змотайте по довжині від зрізів до середини, складіть вдвоє - буде рулончик довжиною 23 см, шириною 1,5 см, зрізи сховані всередині; змотайте кінці рулончика ниткою та міцно зав'яжіть.

Традиційно потрібно робити парну кількість обертів, а зав'язувати на 3 вузлики. При потребі підрівняйте кінці рулончика.

Зробіть так всі 5 ручок, складіть їх рядком, міцно змотайте 4-6 обертами міцної пряжі та зав'яжіть. Ручки розвернуться таким ось бантом.

Тепер голівка. Білій відріз тканини змотайте з обох боків по довжині у рулончик (так на ручки). Ширина рулончика 2-2,5 см. Посередині, на місці голови, вставте смужку синтепону, щоб голівка стала більш об'ємною. Зрізи тканини мають бути загорнуті всередину.

Для волоссячка я взяла лляну нитку (можна в'язальну) та книжку (шаблон) довжиною 28-30 см.

- Намотайте на шаблон пасмо нитки товщиною, як половина коси і ще трошки на чубчик. Розріжте пасмо тільки з одного краю.
- Накладіть пасмо ниток на рулончик з тканини, сумістіть середини по довжині, примотайте та привяжіть нитки до тканини.
- Відігніть волосся в один бік, в інший зікніть вдвоє рулончик з тканини. Відступіть від згину вниз 3 см, відділіть кількома абертами нитки голівку та міцно зав'яжіть. Нитку не обрізайте - нею будемо формувати тулуб.

Відділіть невелику смужку пряжі на чубчик, розташуйте її з боку обличчя мотанки. Решту ниток заплетіть у косу, зав'яжіть бантом. Завяжіть стрічку на чоло лялечки, залишіть ззаду довгі кінці стрічки. Тепер можете підстригти чубчик, тільки не дуже коротко.

У мене було кілька трояндочок, я нашила їх на стрічку - вийшов віночок

Розробка уроку із захисту творчих проектів учнів

Сучасна школа вимагає від учнів не тільки репродуктивного відтворення навчального матеріалу, а передусім творчого підходу до здобуття знань. На мою думку, дослід, експеримент, експедиційна робота - основні шляхи його реалізації. Компетентна особистість - це майбутнє нашого суспільства, держави. Підготувати учня, що самостійно вміє дослідити ту чи іншу тему, проаналізувати її та зробити висновок, надати свої конструктивні пропозиції - це основна мета вчителя при роботі з учнівським колективом. Розробка даного уроку спрямована на досягнення цієї мети, коли діти самостійно вивчають теоретичні відомості й уміють їх реалізовувати на практиці.

Дана розробка розрахована на учнів 10-11 класів.

Тема. *Лялька-мотанка як народний оберіг*

Мета: дослідити етнографічний матеріал про народну ляльку на Галичині; практично навчитись виготовляти вироби за описом; виховувати любов та бережливе ставлення до надбань української культури.

Наочність: інструкційні картки, практично виготовлені обрядові ляльки, рекламні презентації учнів.

Міжпредметні зв'язки: образотворче мистецтво, ОБЖ, історія, народознавство, основи етнографії.

Тип уроку: узагальнювальний урок із захисту творчих проектів учнів.

Хід уроку

I. Організаційний етап.

Шановні учні! Я хочу ще раз вам нагадати істину, що не потребує доказів: «Лише той народ має майбутнє, який поважає свою історію». На нашому уроці будуть доповідати чотири групи, які працювали над однією загальною темою «Історичні відомості про українську народну ляльку». Давайте назвемо дослідників нашої теми експертами історичними й практичними, бо наша мета не тільки вивчити теоретичні відомості, а й реалізувати їх практичне виконання.

Історія — цікава й приваблива наука. Чи може вона стосуватись ляльки?

Лялька належала до ритуальних предметів, які використовували на святах. Вона була посередником між людиною та невидимими силами природи.

Хто не любить Масляну? Пригадайте опудало-ляльку із соломи або дерева, яку одягають у старий одяг, обов'язково яскравий, та гуляють разом з нею, співають пісень. Існує повір'я: що робили ляльку-масляну, яку саджали в хаті, подавали їй сковороду та ополоник, наче вона пече млинці. Вважалось, що цілий рік така сім'я буде мати добробут та багатство, і ніяка лиха сила не буде їй заважати.

На Вознесіння-Трійцю в Галичині існував жіночий обряд «Хрещення та поховання зозулі». Ляльку для такого обряду робили із трав, які мали своє значення: явора, м'яти, чебрецю, липового листа та квіток. Це обрядове свято несло мир та спокій в оселі, дівчата під трав'яною дівою обмінювались подарунками, це означало, що їх дружба стане міцною та вірною.

Які ви знаєте обряди, пов'язані з ляльками?

Тема творчих робіт — «Лялька-мотанка як народний оберіг».

П. Захист творчих проєктів учнів.

Що ви можете розповісти, а ще краще, продемонструвати зі своїх етнографічних пошуків?

Попередньо вчитель ділить клас на групи, які працюють над розкриттям заданої теми.

Група

Ознайомившись з довідковою літературою, провівши етнографічні дослідження, ми дізнались багато цікавого. Наприклад, лялькам приписувались різні чарівні якості: вони могли захищати людину від нещастя, брати на себе біль, навіть впливали на вирощування врожаю.

Для нашого інформаційно-практичного блоку ми взяли тему: **«Українська лялька-мотанка»**.

Мета дослідження: вивчити історичні відомості про ляльки-куватки, відновити їх практичне виготовлення, викликати інтерес до історії української культури.

Лялька-куватка використовувалась як оберег для немовляти. Вивішували її над колискою дитини тільки після її хрещення. Вважалось, що ця лялька оберігала немовля від злих чар. Таких ляльок робили не одну, а декілька. Майстрували їх мати та старші діти, під час роботи співали колискову пісню. Виготовляли ляльки з різних кольорових клаптиків тканини. Якщо провести паралель із сучасністю, то це наші іграшки-шумівки.

Практичний експерт

Зараз я навчу вас виготовляти такі іграшки. Для цього мені потрібні невеликі клаптики тканини різного кольору, нитки.

Клаптик тканини розміром 10 x 15 см скручують до середини довгими сторонами. Скручений клаптик перегинають навпіл. Відступивши 2 см від згину, перегнутий клаптик перев'язують декількома витками нитки іншого кольору. Кінці ниток зв'язують подвійним вузлом.

З іншого клаптика розміром 6 x 6 см робимо ще одну скрутку. Ниткою іншого кольору перев'язуємо на відстані 1 см від країв, зав'язуємо вузли.

Вкладаємо в середину першої скрутки другу так, щоб сторони, що виступають, були рівні. Щільно притискаємо до вузла другу скрутку, перев'язуємо хрест на хрест декількома витками.

Нижню частину ляльки прикрашаємо вишивальними швами, наприклад, оксамитовим кольором.

До вашої уваги інструктивна карта.

II група

Із проведених досліджень ми дізнались, що ляльки в давні часи були обрядовим символом", з їх допомогою проводили різні чаклунства. Цікаво знати, що при виготовленні ляльок не можна використовувати колючі та ріжучі

предмети, якими людина може поранитись. Тому тканину не різали, а рвали.

До вашої уваги ми пропонуємо ляльку-пеленанку. Її виготовляли з клаптиків домотканої тканини для робочого одягу, здебільшого чоловічого.

Вважалось, що разом з тканиною ляльці передається частинка життєвої сили людини.

Практичний експерт

Тканину необхідно щільно скрутити та міцно перетягти шну- ром-поясом. Зав'язаний міцний вузол" символізує пуповину дитини. У стародавні часи кінці відкушували, ніби пуповину дитини. Для позначення голови 1/3 частину скрутки перетягують нитками. Пропорції ляльки мають відповідати пропорціям немовляти: 1/3 довжини ляльки — це голова, інші 2/3 — низ ляльки. При виготовленні ці пропорції мають велике значення.

Загортали ляльку в три етапи: спочатку хустка на голову. Для цього невеликий шматок тканини склали вдвоє по діагоналі і ним пов'язували голову ляльки хрест на хрест, не зав'язуючи на вузол. Потім ляльку пеленали немов дитину. Для цього її клали на прямокутний відріз тканини, так щоб 1/3 від його довжини була довшою, загортали навколо пеленашки тканину, звисаючий край піднімали вгору та обгортали ляльку з двох боків. Пелюшку, в якій знаходилась лялька, закріплювали звивальником — тонкою стрічкою тканини, яка обходила двічі навколо ляльки хрест на хрест. Кінці звивальника ховали в пелюшку, категорично заборонялось зав'язувати вузли.

Таку ляльку клали до немовляти. Вважалось, що вона вмiла охороняти сон.

III група

Ми також брали участь у дослідженні: ляльки наших однокласників були призначені для маленьких дітей, а наш вибір — обряд весілля. У святковій весільній традиції в Галичині є звичай, коли везуть молоду пару в дім нареченого після вінчання в церкві, то під дугою упряжі підвішують пару ляльок — нареченого й наречену.

Пара ця особлива, вона символізує єдине начало жінки та чоловіка, єдине їх ціле після весілля. їм разом необхідно було жити в радості й турботах. Виготовляли ляльок подружки нареченої із білої та кольорової тканини й ниток.

Для виготовлення весільної ляльки необхідна дерев'яна палиця довжиною 30 см, а товщиною 1,5 см (використовують різну деревину, крім вільхи та осини, бо це вважалось проявом нечистої сили).

Білу тканину розміром 7 x 5 см складають наступним чином: від країв коротких сторін тканину підгинають досередини й розгладжують. Від місця згину тканину

ще раз підгинають до середини й складають пополам. Отриману багат шарову смужку білої тканини складають удвоє в довжину. У середину складеної пополам смужки тканини вставляють друзку так, щоб вона не доходила до місця згину на 2 см. Тканину трьома-чотирма витками нитки кріплять до друзки. На другий кінець друзки кріплять, складений таким же чином, другий клаптик білої тканини.

Друзку по всій довжині обмотують смужкою іншої тканини, спочатку відступивши від краю друзки, щоб залишився кінчик білої тканини приблизно 1 см з обох сторін. Останнім витком смужку закріплюють. Для цього, перед останнім витком, намотану смужку притримують на друзці великим пальцем, а кінець її пропускають під петлею останнього витка й міцно стягують. Смужку з обох кінців друзки додатково закріплюють кількома витками червоної нитки. Отримали деталь руки. Краї деталі обшивають оксамитовим швом.

Тканину білу або іншого кольору розміром 15x30 см двічі складають від країв довгої сторони до середини. У середині отриманої смужки двома-трьома обертами намотують смужку білої тканини шириною приблизно 5 см. Потім всю смужку скрученої тканини складають удвоє. Червоною ниткою складену **смужку** перемотують кілька разів по краю білої тканини. Складену таким чином тканину навішують на деталь руки й кріплять під нею кількома витками червоної нитки. Після закріплення ця деталь може рухатися по всій довжині деталі руки. Потім смужку стягують з деталі руки. На смужку виворітною стороною назовні двома-трьома нещільними обертами намотують клаптик кольорового ситцю розміром 15x15 см. Край ситцю намотують нижче на відстані 1 см під другим кріпленням червоної нитки, якою там же й закріплюють ситець. Коли нитка зав'язана, ситець вивертають на лицьову сторону й розправляють. Отримуємо заготовку для ляльки-на-реченої, яку знову надягають на деталь руки. Лицьова сторона ляльки буде знаходитися там, де немає розділення.

З двох кольорових ниток в'яють пояс. Ним з лицьового боку ляльки підв'язують невеликий (3x5 см) фартушок із клаптика тканини іншого кольору. Фартушок підв'язують з виворітного боку, а потім вивертають на лице й 2 рази оперізують поясом. Вузол кріплять на лицьовому боці.

На голові ляльки-нареченої спочатку пов'язують, як повійник, вузьку смужку червоної тканини. Потім складений навпіл по діагоналі клаптик кольорового ситцю розміром 10 x 10 см пов'язують, як хустку з вузлом під підборіддям.

Ляльку-нареченого виготовляють за такою ж технологією із клаптика червоної тканини розміром 15x30 см. Клаптик двічі складають з країв довшої сторони до середини, а потім удвоє. У середині намотують білу тканину, що позначатиме голову. Перегнувши смужку навпіл, по краю білої тканини намотують червону

нитку. Навісивши заготовку на деталь руки, трохи розводять кінці червоної смужки в сторони, щоб вони утворили букву «Л», її знову перетягують ниткою. Після цього, стягнувши з деталі руки заготовку, на кінцях смужки виготовляють чоботи. Клаптик чорної тканини розміром 15x6 см від країв короткої сторони двічі складають до середини й удвічі. Отриману смужку складають навпіл й накладають з двох боків на кінець червоної смужки. Чорний клаптик щільно, виток до витка, обмотують ниткою в напрямку до краю. Кінчик чорного клаптика (приблизно 1 см) підгинають під прямим кутом й закріплюють ниткою. З іншого клаптика виготовляють другий чобіт. Носками чобіт визначається лицьова сторона ляльки. Ляльку-нареченого навішують на деталь руки зліва від ляльки-нареченої.

Сорочку для ляльки-нареченого виготовляють із клаптика кольорового ситцю розміром 5x14 см. Тканину складають навпіл виворотом всередину вздовж довгої сторони, ще раз складають удвічі й по отриманому згину роблять надріз довжиною приблизно 0,7 см. Потім розкладають тканину й роблять ще один розріз приблизно 1,5 см від правого кінця першого розрізу в напрямку до поперечного зрізу ситцю. Тканину складають удвічі й надягають через голову ляльки косим розрізом на лицьовий бік. Сорочку розправляють: спочатку краї вивороту підгинають на лице, потім на них накладають краї лицьового боку. Розправлену сорочку підв'язують кольоровим поясом із 2 — 3 скручених ниток. Вузол поясу кріплять збоку. По лінії горловини прокладають вишивку початковими швами.

Потім роблять волосся для ляльки-нареченого. Для цього намотують нитки на три пальці руки. У середній частині моток зв'язують, а по краях розрізають. Отримане пасмо волосся кріплять під картуз — невеликий клаптик у верхній частині голови приєднаний щільними витками ниток

У ляльок одна спільна рука, щоб чоловік і жінка йшли по життю разом, рука об руку.

Кожна група за допомогою інструктивної карти виготовляє обрядову наречену ляльку.

III. Підбиття підсумків уроку.

1. Висновок у формі бесіди з дітьми.
2. Оцінювання.
3. Створення виставки робіт учнів.
4. Повідомлення про підготовку до наступного уроку.

Резюме

Мій учительський досвід підтверджує, що природні здібності властиві більшості дітей, а для подальшого їхнього розвитку необхідна позитивна мотивація, своєрідний стимул на життєву перспективу. Важлиим є також навчити дитину орієнтувати творчу працю на позитивний прикладний результат, адже віковичний життєвий досвід народу нашого виробив вічну істину «кінець діло хвалить»

Уроки трудового навчання, орієнтовані на власне прикладну творчість дають можливість отримати т. з. «кінцевий продукт» - результат творчої

діяльності кожної дитини, який вона творить власними руками.

Учителю важливо також виробити учнів внутрішню потребу творчості як Спосіб утвердження свого індивідуального особистісного початку. Для цього ж просто необхідною є оцінка індивідуальних творчих зусиль дитини, і то лише з опорою на позитив. Відомий постулат: творчого учня можу сформувати лише творчий учитель. Тому так хочеться, щоб у наших школах працювали такі вчителі, для яких потреба творчої праці є станом душі, сенсом життя.

ЗМІСТ

Методичні рекомендації учителя - - - - -	3
Майстер-клас по створенню ляльки-мотанки - - - - -	7
Берегиня - - - - -	16
Трав яниця - - - - -	21
Крупничка (Зернянка) - - - - -	24
Нерозлучники - - - - -	27
Десятиручка - - - - -	31
Розробка уроку із захисту творчих проектів учнів - - - - -	33
Резюме - - - - -	39

Джерело: інтернет

Галерея мотанок - <http://www.svit-rozy.net.ua/motanka...>

Майстер-класи з виготовлення - <http://www.svit-rozy.net.ua/mk/online/>